

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟ ΤΟΜΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«Μ Ν Η Μ Ω Ν»

1978 ~
ΑΘΗΝΑ 1979

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική τοῦ Ἰω. Πατούσα, τετράτομο ἀνθολόγιο ἀρχαίων καὶ μεταγενέστερων κειμένων, πού πρωτοεκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1710, μετὰ ἀπὸ ἐφτάχρονη διδασκαλία τοῦ ἀνθολόγου στὴ Φλαγγίνειο σχολή¹, ἀποδείχτηκε περιζήτητο σχολικὸ ἐγχειρίδιο ὅπως τὸ μαρτυροῦν οἱ πολλές του ἐκδόσεις, οἱ ἀντιγραφές του σὲ χειρόγραφα καὶ οἱ θετικὲς γνώμες μαθητῶν καὶ δασκάλων². Καὶ ὅταν, ὕστερα ἀπὸ ἕνα αἰῶνα σχεδὸν ζωὴ, ἀμφισβητήθηκε ἡ ἀξία της μέσα σ' ἕνα πνεῦμα γενικότερης πολεμικῆς κατὰ τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος τῶν γραμματικῶν (Ἄδ. Κοραῆς, 1805)³, πού ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία ἀποτελοῦσε συμπλήρωμά τους, καὶ ὅταν ἀκόμα συντάχτηκαν «ἀντίπαλα» σχολικὰ ἐγχειρίδια (Κομμητᾶς 1812, Παπαευθυμίου 1812, Φαρμακίδης 1815)⁴, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα δὲν ἔπαψε νὰ ἐκδίδεται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται.

1. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ἡ Φλαγγίνειος σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975 σ. 114 - 117, 187 - 189, 338. Ὁ ἴδιος (ἐπιμέλεια) Ἄνθη Εὐλαβείας, Ἀθήνα («Ερμῆς») 1978 σ. οε' - ος'.

2. *«Ἡρόδοτον μῆτε εἶχον, μῆτε ἔχω. Καὶ τοῦτο δεῖγμα ὄχι ἴσως τῆς πρὸς τὰς μουσας ἀνεραστίας μου, ὅσον τῆς τύχης μου, ἥτις ἄς ἔχη χάριν καὶ ὠστόσον, ὅπου ἠδύοκῃσε μὲ τόσον πενίαν νὰ σπουδάσω αὐτὸ ὅπου φαίνομαι, εἰς τοὺς τόμους, τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα»* Γεώργιος δάσκαλος Φαρσάλων, 25 Σεπτεμβρίου 1819. (Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων (1759 - 1824), Ἐπιμέλεια Γιάννης Α. Ἀντωνιάδης - Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964 σ. 377).

3. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Παρίσι 1805, σ. ια - ρμδ.

4. Στέφανος Κομμητᾶς, Ἐγκυκλοπαιδεία ἐλληνικῶν μαθημάτων, Βιέννη 1812 - 14, τόμοι 11. Βασίλειος Π. Π. Εὐθυμίου, Στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, Βιέννη 1812 - 13, τόμοι 4. F. Jacobs - Θ. Φαρμακίδης, Στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, Βιέννη 1815 - 18, τόμοι 4. Στὸν πρόλογο τοῦ α' τόμου σημειώνει ὁ Φαρμακίδης: *«Ἀπὸ τὰ 1710, καθ' ὃν καιρὸν ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννης ὁ Πατούσας μαθὼν τοὺς περὶ τὰ Ἑλληνικὰ φιλομαθοῦντας ἐστερεῖσθαι πάντων, ὀλίγον δεῖν, τῶν ἀναγκαίων βιβλίων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σπουδαζομένου, καὶ θέλων νὰ θεραπεύσῃ ὀπωσοῦν τὸ κακὸν τοῦτο ἔκαμε καὶ ἐξέδωκε πρώτῃν φορὰν τὴν εἰς ὅλους τοὺς καὶ ὀλίγον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν διδασχέντας γνωστὴν τετράτομον Ἐγκυκλοπαιδείαν. . . »*

Τὰ ἴδια χρόνια ἐμφανίζονται καὶ κριτικότερες τοποθετήσεις ἀπέναντι στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία, π.χ. «Ερμῆς ὁ Λόγιος» 1817 σ. 85, 1819 σ. 389. Οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ θὰ γίνουν ἀσθηρότεροι, λιγότερο ὁ Γ. Γ. Παπαδόπουλος, «Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου. . . Λόγος περὶ τῶν Προγενεστέρων Ἑλληνικῶν σχολείων, Ἀθήνα 1857 σ. 4 καὶ ὁ Δ. Θερειανός, Ἀδαμάντιος Κοραῆς τ. Α', Τεργέστη 1889, σ. 83: *«Ὁ Πατούσας διὰ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας του ὤρεξε χεῖρα βοηθὸν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀλλ' ὡς ἱερὸς ὑπέτασε τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν θεολογίαν ὅπως ἔπραττον καὶ ἐν τῇ Ἑσπερία οἱ ἀριστεῖς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. [. . .] Ἡ χρονολογικὴ μόνον κατάταξις καὶ ἐκλογὴ ἐμποιοῦσι φράσην»*.

Τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα μᾶς εἶναι γνωστές 19 ἐκδόσεις⁵: 1710, 1741, 1744, 1758, 1778, 1780, 1795, 1802, 1804, 1805, 1811, 1811-14, 1813, 1817, 1819 (τρεῖς ἐκδόσεις), 1829, 1839. Στὸν Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων⁶, ποὺ κυκλοφόρησε πρόσφατα, βιβλιογραφεῖται ὁ Δ΄ τόμος μιᾶς ἄλλης ἐκδοσης ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τυπογράφο, τὸν ἴδιο χρόνο, 1710. Σημειῶνω ἐδῶ τὶς περιγραφές τῆς πρώτης καὶ τῆς «δεύτερης» ἐκδοσης, ἐνῶ στὴ σ. 147, εἰκόνες 1,2, βρίσκονται ἀντίστοιχα φωτογραφίες τῶν τίτλων τους.

Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική. Εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ Ἐνδοξοτάτῳ Κόμητι, φιλοσοφίας τε καὶ ἰατρικῆς Διδασκάλῳ Ἐξοχωτάτῳ Κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Περούλιῳ, εὐπατρίδι Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμωτάτου καὶ Λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς Θεο-

5. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1811 - 14 ποὺ βγήκε στὴν Πετρούπολη καὶ εἶναι γνωστοὶ ὁ Α΄ καὶ ὁ Β΄ τόμος τῆς. Ἡ ἐκδοση τοῦ 1741 παραγέλθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τῆς Νεαπόλεως. Ὅλων τῶν ἐκδόσεων γνωρίζουμε πλήρεις σειρὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Β΄ τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1813: σὲ δύο δεμένες σειρὲς ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας ὁ τόμος αὐτὸς ἔχει ἀναπληρωθεῖ μὲ ἀντίστοιχο τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1819. ἴσως δὲν κυκλοφόρησε.

1710	Σάρος	:	Legrand 18 αἰ.	ἀρ. 64 καὶ
			Λαδᾶς - Χατζηδῆμος 18 αἰ. τ. Α΄	ἀρ. 2
1741	F. Pitteri	:	Legrand 18 αἰ.	ἀρ. 284
1744	Βόρτολης	:	Legrand 18 αἰ.	ἀρ. 314
1758	Βόρτολης	:	Λαδᾶς - Χατζηδῆμος 18 αἰ. τ. Α΄	ἀρ. 77
1778	Σάρος	:	Legrand 18 αἰ.	ἀρ. 914.
1780	Γλυκῆς	:	Legrand 18 αἰ.	ἀρ. 996
1795	Γλυκῆς	:	Λαδᾶς - Χατζηδῆμος 1791 - 1795	ἀρ. 212
1802	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 117
1804	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 251
1805	Θεοδοσίου	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 332
1811	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 632
1811 - 14	Πετρούπολη	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 633, 805
1813	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 753
1817	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 964
1819	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1151
1819	(δύο ἐκδόσεις) [Γλυκῆς]:	:	Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, ὁ.π.	
1829	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1848
1839	Φοῖνιξ	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 3116

Τὴν Ἐγκυκλοπαιδεία ἀναγράφουν οἱ κατάλογοι ἐκδοτῶν καὶ βιβλιοπωλῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ.

6. Δ ἡ μ η τ ρ α Π ι κ ρ α μ ἔ ν ο υ - Β ἄ ρ φ η, Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων. Β΄ Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς 1. Κατάλογος ἐντύπων (1502 - 1943), Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/Ε.Ι.Ε. ἀρ. 22, 1978 σ. 207.

λογίας Διδασκάλου, και τοῦ ἐν ταῖς κλειναῖς Ἐνετίαις Φλαγγινιανοῦ Ἐλληνομουσείου Γυμνασιάρχου ὑφ' οὗ και συνελέχθη. Τόμος Τέταρτος. Ἐνετίησιν, α ψ ι'. Παρὰ Νικολάφ τῷ Σάρφ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων και φιλομαθῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώττης συναρμοσθεῖσα, Και ἐκ διαφόρων Λόγων, Ἐπιστολῶν, και Ποιημάτων τῶν Ἐπισημοτέρων Ἀγίων Πατέρων, και Ἱερῶν Διδασκάλων, και ἔθνικῶν Ρητόρων και Ποιητῶν συλλεχθεῖσα, Νεωστὶ δὲ τὸ πρῶτον μετὰ πλειστης ἀκριβείας τε και διορθώσεως ἐκδοθεῖσα. Τόμος τέταρτος. Ἐνετίησιν, αψι'. Παρὰ Νικολάφ τῷ Σάρφ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Σημειῶνω ἐπίσης μιὰ λεπτομερέστερη συγκριτικὴ περιγραφὴ τῶν δύο ἐκδόσεων (τόμος Δ'):

φ. 1 : σελίδα τίτλου (διαφορετικοῦ) και στις δύο ἐκδόσεις.

φ. 1 : σελίδα λευκὴ και στις δύο ἐκδόσεις.

φ. 2^ρ : Α' ἐκδοση: *Εἰς τὸν Τόμον τῶν ποιητῶν Ἐπίγραμμα* [ὑπογράφει:] *Ἐλεγεῖν ἐλάχιτος Λιβέριος Κολέτης Ἀθηναῖος*. Β' ἐκδοση: *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων*.

φ. 2^ν : Α' ἐκδοση: *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων*. Β' ἐκδοση: σελίδα λευκὴ.

σ. 1 - 412 [= 416] και **στις** δύο ἐκδόσεις πανομοιότυπες με ἐπανάληψη και τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν π.χ. στή σελιδαρίθμηση: 36, 73 και 411, 416 και 415, 412.

Ἐχομε λοιπὸν και ἐδῶ ἐπανάληψη τῆς «συνήθειας» τῶν ἐκδοτῶν ποῦ ὀνομάστηκε τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τῶν ἐκδόσεων⁷: μπορούμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι κάποια στιγμή ἀπὸ τὰ ἀδιάθετα σῶματα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα ἀφαιρέθηκαν τὰ δύο πρῶτα φύλλα, τυπώθηκαν ἄλλα για ἀντικατάστασή τους και δέθηκαν με τὸ παλιὸ σῶμα.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἀλλαγές ποῦ ἔφερε ὁ «τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς» εἶναι: 1) ἀπαλείφθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα και ἡ ἀφιέρωση στὸ Σπυρίδωνα Περούλη. 2) Ἀφαιρέθηκε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Λιβέριου Κολέτη 3) Ἀντίθετα, διατηρήθηκε ἡ χρονολογία 1710 και τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη Ν. Σάρου, προστέθηκε μάλιστα και τὸ σῆμα του στὸν τίτλο ποῦ

7. Φίλιππος Ἡ. Ἡλιού, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand και τοῦ H. Pernot, Ἀθήνα 1973 σ. 25 - 27. Πβ. και Γ. Ε. Σκλαβενίτης, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1536-1799), *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 138, 148.

ΕΠΙΧΥΡΤΟΦΗΛΙΔΕΙΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

Εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς Χρήσιν
τῶν Φιλολόγων ἐν Φιλομαθῶν τῶν Ἑλληνικῶν

Γνώστῃς συνδρομοῦσιστα,

Προσφωμιθεῖσα δὲ ὑφ' Ἑλίουμπερσέου, καὶ Ἐδουάρδου
Κόρντι, Φιλολογίας τε καὶ Γραμματικῆς
Διδασκάλου Ἑξοχιστοῦ,

Κ Τ Ρ Ι Ω Κ Τ Ρ Ι Ω

ΕΠΙΧΥΡΤΟΦΗΛΙΔΕΙΑ

ΤΩ ΠΕΡΟΛΙΩ

Ἐπιτελεθὲν Ἀθῶν, πρὸς τὸ ἐν Ἱερῶν Ἀδελφωμάτων
καὶ Λογικῶν

ΓΩΑΝΝΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ

Τὸ ἔξ Αθῶν, Φιλολογίας καὶ ἱερῶν Θεολογίας Διδασκάλος,
καὶ ἐν ταῖς Κενταῖς Ἑνεταῖς Φιλομαθῶν Ἑλλήνων
Ἰατρικῆς Γραμματικῆς, ὁφείδῃ συναλέσθαι

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

ΕΝΕΤΙ ΗΣΙΝ, αΨι.

Πατρὸς Νικολάου τῶν Σάφου.

Con Licenza de Superiori, & Privilegio.

Εικ. 1. Ὁ τίτλος τῆς πρώτης ἐκδόσεως

ΕΠΙΧΥΡΤΟΦΗΛΙΔΕΙΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

Εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς Χρήσιν
τῶν Φιλολόγων ἐν Φιλομαθῶν τῶν Ἑλληνικῶν

Γνώστῃς συνδρομοῦσιστα,

Καὶ ἐκ-διαφύρουσι Δόξωι, Ἐπιφροῶνι, καὶ
Ποιητάων τῶν Ἐπισημοτέρων Ἀγίων
Πατέρων, ΣΙΕΡΩΝ Διδασκάλου, καὶ
ἑθνικῶν Ρητορῶν, ΣΠΙΝΤΩΝ
συνᾶχθεῖσα,

Νεωστὶ δὲ τὸ ἀνώτερον μὲν πρὸς τὴν ἀπελευθερίαν τε καὶ
διορθώσεως ἐκδόθησα.

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

ΕΝΕΤΙ ΗΣΙΝ, αΨι.

Πατρὸς Νικολάου τῶν Σάφου.

Con Licenza de Superiori, & Privilegio.

Εικ. 2. Ὁ τίτλος τῆς «δεύτερης» ἐκδόσεως

μαζί με επτά νέες σειρές κείμενο κάλυψαν τὸ κενὸ ποὺ δημιούργησαν οἱ παραπάνω ἀπαλείψεις: ὁ ὅρος τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τροποποιεῖται γιὰ τὴν περίπτωσή μας σὲ «τεχνητὴ ἀνακαίνιση». Ἀνακαινίστηκε βέβαια ἡ πληρέστερη πρώτη ἔκδοση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πατούσα ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν ἄδεια ἔκδοσής της (2 καὶ 4 Δεκεμβρίου 1709).

Τὸ βιβλίον στὴν ἀνακαίνισή του θέλησαν νὰ γίνῃ ἀπρόσωπο: θυσιάστηκαν ἡ ἀφιέρωση στὸν Περούλη, τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κολέτη ἀκόμα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα. Θέλησαν ἀκόμα νὰ δείχνει μὲ σαφήνεια, ἀπὸ τὸν τίτλο, τὰ περιεχόμενά του: Λόγοι, ἐπιστολές, ποιήματα τῶν ἐπισημοτέρων ἁγίων Πατέρων καὶ ἱερῶν διδασκάλων καὶ ἐθνικῶν ρητόρων καὶ ποιητῶν.

Ἀναζητώντας ἐξηγήσεις γιὰ τὶς παραπάνω μεταβολές ἄς ψηλαφήσουμε τὰ γεγονότα στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο ποὺ γεννήθηκε καὶ κυκλοφόρησε τὸ βιβλίον (Βενετία 1708-1713)⁸.

Αὐγουστος-τέλος 1708: Ἄ ν θ η Ε ὕ λ α β ε ί α ς.

Φεβρουάριος 1709: Καθολικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἑφημερίων τῆς Βενετίας παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος.

(Ἀρχές) 1710: Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ι δ ε ί α Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ῆ.

10 Ἰουνίου 1712: Καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

11 Νοεμβρίου 1712: Θάνατος Ἰω. Πατούσα.

6 Μαΐου 1713: Θάνατος Μελέτιου Τυπάλδου.

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἦταν τὸ βιβλίον ποὺ συντάχτηκε τὴν κορυφαία σὲ ἔξαρση ὥρα τοῦ πνευματικοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦσαν γύρω στὸ Φλαγγινιανὸ καὶ τὸν Τυπάλδο καὶ ἐκφράστηκε μὲ τὰ «Ἄνθη Εὐλαβείας», ἀλλὰ καὶ παράλληλα μὲ τὴν κορύφωση τῆς κρίσης, ποὺ δὲ φαίνεται νάβῃ μόνο θρησκευτικὴ, στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας⁹. Ὅταν αὐτὴ ἡ κρίση θὰ ξεσπάσει καὶ θὰ κριθεῖ δὲν θὰ εἶναι χωρὶς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τοὺς συντελεστὲς τοῦ βιβλίου (Ἰω. Πατούσας, Γ. Πατούσας, Λ. Κολέτης, Ἄντ. Στρατηγός) ποὺ ἀνήκουν ὅλοι στὸν κύκλο τοῦ Τυπάλδου. Καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ ἐπιπτώσεις, πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ) μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πείθει καὶ τὶς δυνάμεις ποὺ κινεῖ.

8. Ἰωάννης Βελούδης, Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία. Βενετία 21893 σ. 87-89. Τὴν ὑπόλοιπὴ βιβλιογραφία: Μ. Ι. Μανούσας, Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας Μέρος Α': Γενικά, *Θεσσαυρίσματα* 10 (1973) 7-87 καὶ *Καραθανάσης* ὅ.π.

9. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Εἰσαγωγικά στὴν μελέτη τῆς συλλογῆς «Ἄνθη Εὐλαβείας», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδου*, Βενετία 1974 σ. 346-349.

Ἡ πατριαρχική καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ἀνθρώπων του δὲν ἔφερε τέτοιες ἀνατροπές πού νά δικαιολογοῦν ἀπαγορεύσεις καὶ διώξεις στὴ Βενετία: στὸ Φλαγγινιανό, στὴν Ἐκκλησία καὶ στὰ τυπογραφεῖα οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι σχεδὸν παραμένουν παρόλο πὺ ἡ καταδίκη ἀπαιτοῦσε παραμερισμὸ τῶν φιλοδυτικῶν¹⁰.

Ἀντίθετα ὁ ἐμπορικὰ εὐαίσθητος τυπογράφος, πὺ γνώριζε ὅτι ἂν ὁ πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς δὲν ἦταν τόσο δραστικὸς στὴ Βενετία, ἴσως νά ἦταν ἀποτελεσματικότερος στοὺς πιστοὺς ὀρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ ἀγοραστὲς τῶν βιβλίων του, φαίνεται ὅτι προσαρμόστηκε στίς ἀπαιτήσεις τῆς πατριαρχικῆς καταδίκης, γι' αὐτὸ καὶ ἀφαίρεσε τὰ ὄνόματα πὺ καὶ ἀπὸ μόνα τους θά κινούσαν ὑποψίες κακοδοξίας γιὰ ἓνα σχολικὸ βιβλίο, μέσα σ' ἓνα κλίμα, πὺ κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ φανατισμοὺς ἦταν.

Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου μόνο ὁ Γ. Πατούσας¹¹ βρίσκεται στὴ Βενετία: ἀπὸ τοὺς ἄλλους συντελεστὲς τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ὁ Λ. Κολέτης καὶ ὁ Ἄντ. Στρατηγὸς ἔχουν φύγει: ὁ συγγραφέας-ἀνθολόγος Ἰω. Πατούσας πεθαίνει στίς 11 Νοεμβρίου 1712¹², τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μελέτιος

10. Τὸ δειχνουν οἱ κατάλογοι τῶν δασκάλων τοῦ Φλαγγινιανοῦ, τῶν ἐφημερίων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῶν συντελεστῶν τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων ἀκόμη ἡ συλλογὴ *Graeciae obsequia* (1716), ὅπου ἐπαινοῖ γιὰ τὸ Μελέτιο Τυπάλδο. Ἀπὸ ἄλλη κατεῦθυσση ὁ Γ. Τραπεζούντιος παραπονεῖται στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων (1712) ὅτι οἱ τυपालδικοὶ τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ τυπογραφικὲς ἐργασίες. Ὁ Φραγκίσκος Μηνιάτης (1717) παραπονεῖται ὅτι λογοκρίθηκαν οἱ «*Διδαχὲς*» τοῦ γιοῦ του Ἡλία Μηνιάτη (Βενετία 1717) ἐνῶ δὲ δόθηκε ἄδεια νά ἐκδοθεῖ ἡ «*Πέτρα Σκανδάλου*» ἀπὸ «*τοὺς νεοτερικοὺς ἀρηγῆτας καὶ ὀπαδοὺς τοῦ ἐν δυστυχῇ τῇ λήξει ἀμελετήτου Τυπάλδου*»». (Μ. Γε δ ε ῶ ν, Τυπάλδου-Στάη συμμορία (1668 - 1712), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 33 (1913), καὶ αὐτοτελῶς Κωνσταντινούπολη 1913 σ. 59 - 60). Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δειχνουν τὴν ἐνταση πὺ συνέχισε νά ὑπάρχει μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Τυπάλδου. Ἡ τελευταία μαρτυρία παρουσιάζει προβληματικὲς τίς σχέσεις Ἡλία Μηνιάτη - Μελέτιου Τυπάλδου ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερο πρόβλημα Μηνιάτη, πὺ ἂν τὸ 1717 φαίνεται νά λογοκρίνεται γιὰ τὴν «ὀρθοδοξία» του, 142 χρόνια μετὰ θά λογοκριθεῖ γιὰ τίς δυτικῆς ἐπίδρασης «κακοδοξίες» του: τὸ πρόβλημα ἔθεσε σφαιρικὰ ὁ Κ. Θ. Δ η μ α ρ ῆ ς, ὀ.π. σ. 345.

11. Μεταγενέστερες μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Βενετία μιλοῦν γι' αὐτὸν μὲ περιφρόνηση, πὺ ἴσως νά μὴν εἶναι ἄσχετη καὶ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ προκατάληψη: 1742 - 1751 ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (Β. Σ κ ο υ β α ρ ῆ ς, Ἰωάννης Πρίγκος, Ἀθήνα 1964 σ. 34) καὶ ὁ Νικόλαος Καραϊωάννης πὺ σημειώνει «ἀνάθεμα» δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Γ. Πατούσα στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου *Ὁδὸς Μαθηματικῆς* τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, Βενετία 1749 (ἀντίτυπο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας)· πβ. καὶ Ἀ θ. Ε. Κ α ρ α θ α ν ἄ σ η ς, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ στὸν Ἅγιο Γεώργιο Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 166.

12. «*Διὸ τῶν ἀνατροπῶν τοῦ νιοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπέθαναν, ὁ ἓνας εἰς τὸ σπῆτι του ὡσάν ἀμετανόητος, ὁ ἄλλος, ἤγονν Ἰωάννης Πατούσας Ἀθηναῖος καθηγητὴς τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἐλληνομουσείου μέσα εἰς ἓνα καπηλεῖον ἐν πόλει λεγομένη Κένεδα τοῦ Φριου-*

Τυπάλδος στις 6 Μαΐου 1713. Ὑποθέτω ἀπὸ τὸ 1713 τὸ χρόνο πρόσφορο γιὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴν «τεχνητὴ ἀνακαίνιση» τῆς Ἑγκυκλοπαίδειας. Τὸ 1720 φαίνεται νάχει περάσει ὁ ἀνακαινισμένος τίτλος τῆς στὸν κατάλογο τοῦ τυπογράφου¹³.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν / Ε.Ι.Ε

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

λίον, ὥστε ὁποῦ, ὑποβάλλει ὁ ἄγιος μεγαλομάχης ἐκδικεῖται τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ναοῦ του» Ἔτσι γράφει στις 25 Μαΐου 1713 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Δ. Νοταρᾶς στὸ Χρυσανθο Ἱεροσολύμων. Πηγὴ τοῦ γράμμα τοῦ Ν. Κομνηνοῦ-Παπαδόπουλου ἀπὸ τὴν Πάδοβα (Μ. Γ ε δ ε ὡ ν, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τ. Α' 1911 σ. 133 - 136).

13. Κατάλογος Σάρου - Βόρτολη. Βενετία 1720: Φ. Ἡ λ ι ο ῦ, Προσθῆκες Α' ὀ.π. σ. 146. Ἡ ἀναγραφή, ἀναλυτικὴ ἀλλὰ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα, εἶναι τεκμήριο γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἀνακαινισμένη ἐκδοση. Τὸ βιβλίο σημειώνεται πολὺ συνοπτικὰ καὶ στοὺς ἐπόμενους γνωστοὺς καταλόγους Σάρου - Βόρτολη ὡς τὸ 1744 ποὺ ἔχουμε τὴν ἐπόμενη ἐκδόσή τους, πλήρη ἀνατύπωση τῆς ἀρχικῆς πρώτης ἐκδοσης τοῦ 1710, ὅπως δηλώνεται ρητὰ καὶ στὴν τυπωμένη ἄδεια ἐκδοσῆς τῆς (16 Σεπτεμβρίου 1743).

